

Το περιοδικό *Κριτική*: Η δοκιμή μιας γενιάς

ΟΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

Η *ΚΡΙΤΙΚΗ* (Θεσσαλονίκη, τχ. 1-18, Ιανουάριος 1959 - Δεκέμβριος 1961) ήταν το μόνο ελλαδικό περιοδικό της δεκαετίας 1950-1960 με αποκλειστικά δοκιματικό και κριτικό λόγο. Εκδότης και τακτικός συνεργάτης του περιοδικού ήταν ο ποιητής, δοκιμογράφος και κριτικός *Μανόλης Αναγνωστάκης* (γενν. 1925), ο οποίος, από τα νεανικά του χρόνια, είχε αξιόλογη, αν και όχι συστηματική, παρουσία ως κριτικός: άρθρα και βιβλιοκρισίες στο φοιτητικό περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Ξεκίνημα* (1944) – στο οποίο διετέλεσε, μαζί με τον Πάνο Κ. Θασίτη, αρχισυντάκτης¹ ένα άρθρο για τον υπερρεαλισμό στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης *Νέα Λαϊκή Φωνή* (1946), και, αρκετά χρόνια αργότερα, το 1957, ένα άρθρο για τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό στην *Επιθεώρηση Τέχνης*².

Στο ολοσέλιδο ανυπόγραφο προγραμματικό σημείωμα της *Κριτικής* επισημαίνεται ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της, που αποτελεί και τον επιδιωκόμενο σκοπό της έκδοσης:

Η Κριτική είναι μια έκδοση μελέτης, ελέγχου και κριτικής.

Απευθύνεται σ' ένα κοινό που έχει υπερβεί πια το στάδιο του ανεύθυνου φιλολογικού κοντσομπολιού και της ασημαντολογίας και που έμαθε ν' αναζητά, πέρα από τις φλύαρες διακοσμήσεις, κάποιον ουσιαστικό Λόγο.

Απευθύνεται σ' ένα κοινό, που δεν αρκείται στην εύκολη πνευματική τέρψη, που δε ζητά την «ξεκούραση» με υποκατάστατα πνευματικότητας, αλλά που διψά μέσα από τις σελίδες ενός περιοδικού να βρει μίαν απάντηση ή τουλάχιστον μια σοβαρή αντιμετώπιση των προβλημάτων του, των προβλημάτων της εποχής του.

---

1. Για το *Ξεκίνημα* και την παρουσία του Μανόλη Αναγνωστάκη βλ. Ξ. Α. Κοκόλης, *Δώδεκα ποιητές της Θεσσαλονίκης 1930-1960*, Θεσσαλονίκη, Εγνατία, [1979], σ. 133 καθώς και Vincenzo Orsina, *Ο «Στόχος» και η σιωπή*, Αθήνα, Νεφέλη, 1995, σ. 30-35.

2. Βλ. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, «Σχεδιάγραμμα βιβλιογραφίας Μανόλη Αναγνωστάκη», περ. *Αντί*, τχ. 527-528 (30.7.1993) 85-96.

Απευθύνεται ειδικότερα στην προοδευτική μερίδα της γενιάς μας, που, μακριά από δογματισμούς και ανιαρές επαναλήψεις ανεδαφικών σχημάτων, νιώθει επιτακτική την αναγκαιότητα ενός εκφραστικού βήματος, για να δώσει το μέτρο της ωριμότητάς της και να δικαιώσει ή μη, τελικά, την ύπαρξή της και τον προορισμό της.

Η Κριτική διευκρινίζει από την πρώτη στιγμή πως ξεκινά με βάση ορισμένες αρχές και πως θα κινηθεί μέσα στα πλαίσια αυτά με όση γίνεται συνέπεια και αδιαλλαξία. Δεν είναι ακόμα όργανο συγκεκριμένης ομάδας –γι' αυτό στις σελίδες της έχει τη θέση του, κυριότερα μάλιστα, ο αντίλογος– φιλοδοξεί όμως να συγκεντρώσει γύρω της, μιαν αληθινά πρωτοποριακή ομάδα, ό,τι καλύτερο είναι σε θέση να δώσει σήμερα η γενιά μας.

Γι' αυτό η Κριτική ξεκινά σαν μια πειραματική έκδοση που η τελική της μορφή και η επιβίωσή της θα εξαρτηθούν αποκλειστικά και μόνο από την απήχηση που θα βρει στο κοινό, προς το οποίο φιλοδοξεί ν' απευθύνεται και στους συνεργάτες της, αυτούς που ακόμα δεν ξέρει τα ονόματά τους. Όταν ορισμένες προϋποθέσεις δεν εκπληρωθούν ή όταν η Κριτική στην πορεία της διαπιστώσει, ότι είχε εσφαλμένα εκτιμήσει τις δυνάμεις της και τις δυνάμεις όλων μας, δεν θα διστάσει να διακόψει την έκδοσή της, χωρίς να αναζητήσει υπευθύνους και χωρίς να επιχειρήσει πρόχειρα συμπεράσματα.

Η Κριτική δεν είναι ένα «μαχητικό» περιοδικό, με την έννοια που έχει επικρατήσει στο λογοτεχνικό συνάφι η λέξη αυτή. Δεν στρέφεται κατ' αρχήν εναντίον προσώπων ούτε θα καταναλώσει τις δυνάμεις της σε επιθέσεις και αντεγκλήσεις με «κλίκες». Η θέση της θα επισημαίνεται πάντοτε, αλλά εκείνο που την ενδιαφέρει αποκλειστικά είναι η δημιουργική δουλειά και η ουσία και όχι η κακόπιστη άρνηση. Περιοδικό πνευματικής ζύμωσης η Κριτική θα διαθέσει τις σελίδες της για βασικές συζητήσεις που το επίπεδό τους θα πρέπει οι ίδιοι οι συνεργάτες να το κρατούν σ' ένα ύψος υποδειγματικής σοβαρότητας και αλληλοσεβασμού. Είναι αναγκαίο να τονιστεί, ότι οποιοδήποτε κείμενο είναι ενυπόγραφο, δεσμεύει αποκλειστικά τον συντάκτη του και δεν εκπροσωπεί, υποχρεωτικά, την άποψη της Κριτικής. Κείμενα τελείως αντίθετα με τις αρχές και τις αντιλήψεις της Κριτικής θα δημοσιεύονται πολύ συχνά, είτε γιατί η ποιότητά τους είναι τέτοια ώστε αξίζει να διαβαστούν, είτε γιατί προσφέρουν γόνιμο έδαφος για περαιτέρω συζήτηση και επεξεργασία.

Η Κριτική δεν ξεκινά με υπέρμετρη αισιοδοξία, ούτε έχει την αυταπάτη ότι θα μπορέσει μόνη της να καλύψει ένα τεράστιο κενό. Ξεκινά περισσότερο σαν ένας «ανιχνευτής εδάφους» και από τους θορυβώδεις προγραμματισμούς προτιμά τους ψύχραιμους απολογισμούς, που θα δικαιώσουν ή μη την έκδοσή της.

(τχ. 1, Ιαν.-Φεβρ. 1959, 35)

Η οριοθέτηση του κοινού και των συνεργατών («προοδευτική μερίδα της γενιάς μας») υποκρύπτει τη βαθύτερη και ουσιαστικότερη φιλοδοξία της έκδοσης: να γίνει το βήμα διαλόγου και πνευματικής ωρίμανσης μιας ομάδας της τότε σύγχρονης γενιάς, που καθορίζεται (ή/και αυτοκαθορίζεται) ως «προοδευτική» λέξη που, με την αναγκαστικά κεκαλυμμένη πολιτική έκφραση της εποχής, είναι συνώνυμη με τη «δημοκρατική», «αριστερή». Έτσι, ενώ η συγγενική πολιτικά *Επιθεώρηση Τέχνης* είχε διατυπώσει με ηχηρές εκφράσεις την πρόθεσή της να συμβάλει στην εξυγίανση του πνευματικού τοπίου,³ η *Κριτική*, όπως εύστοχα σημειώνει η Βενετία Αποστολίδου, «από την αρχή ως το τέλος της σύντομης αλλά έντονης ζωής της δηλώνει την πρόθεσή της να αποτελέσει το εκφραστικό βήμα της γενιάς»⁴ της μεταπολεμικής περιόδου που δείχνει να πασχίζει αυτή την περίοδο να διαμορφώσει τη δική της φυσιογνωμία, ώστε να αντικρίσει τα σύγχρονα μεταπολεμικά αισθητικά προβλήματα με κριτική ματιά. Αυτό σημαίνει ότι η *Κριτική* αναλαμβάνει τον δύσκολο ρόλο του παλμογράφου των ποικίλων, ρευστών και ανοργάνωτων ακόμα διεργασιών που συντελούνται στο εσωτερικό μιας σχετικά νέας, τότε, γενιάς και, επομένως, η έκδοσή της αναλογεί στις κινήσεις ενός «ανιχνευτή εδάφους»· γι' αυτό και ο Μανόλης Αναγνωστάκης θεωρεί εξαιρετική την έκδοση «πειραματική».

Σε αυτό το «πειραματικό» πλαίσιο εντάσσεται και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του περιοδικού: «Η *Κριτική* δεν είναι ένα “μαχητικό” περιοδικό, με την έννοια που έχει επικρατήσει στο λογοτεχνικό συνάφι η λέξη αυτή». Αυτή η αναφορά είναι μια σαφής νύξη με διαστάσεις ιδεολογικές, αφού ο Μανόλης Αναγνωστάκης, που είχε ήδη διαγράψει μεγάλη πε-

3. Ως μία από τις επιδιώξεις της *Επιθεώρησης Τέχνης* δηλώνεται ότι είναι «να ρίξει κάποιο φως στη σκόπιμη πνευματική νύχτα, να δώσει καίριο χτύπημα στο ραγιαδισμό και την ηθική αποσύνθεση που μολύνουν τον πνευματικό μας χώρο» ([Συντακτική ομάδα], «Από μήνα σε μήνα. Με αισιοδοξία και πίστη», τ. 1, τχ. 2, Φεβρ. 1955, 143).

4. Βενετία Αποστολίδου, «Το περιοδικό *Κριτική* (1959-1961). Η δόμηση της υποκειμενικότητας μιας γενιάς», περ. *Νέο Επίπεδο*, τχ. 32 (Νοέμ. 2000) 51.

ρίοδο δραστηριοποίησης στην αριστερά και είχε διαγραφεί από το Κ.Κ.Ε. από το 1946, θέλησε, προφανώς, να προλάβει μια ενδεχόμενη πρόχειρη ένταξη της έκδοσης στο συγκεκριμένο κομματικό στρατόπεδο. Ξεκαθαρίζει, επομένως, τη στάση του κυρίως απέναντι στη διανόηση της αριστεράς που παρέμενε πιστή στο δόγμα της ιδεολογικής και πολιτικής στρατεύσης, στάση που δεν θα αφήσουν αναπάντητη οι εκπρόσωποι αυτής της τάσης.

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Ο κύκλος των συνεργατών του περιοδικού δεν ήταν περιορισμένος στον πνευματικό χώρο της Θεσσαλονίκης, γι' αυτό και η *Κριτική* δεν απέκτησε σε καμία περίπτωση τον τοπικό ή τοπικιστικό χαρακτήρα άλλων περιοδικών της πόλης, αν και γύρω από το περιοδικό συσπειρώθηκαν προσωπικοί φίλοι του Μανόλη Αναγνωστάκη που ζούσαν, τότε, στη Θεσσαλονίκη και προέρχονταν, οι περισσότεροι, από τον κύκλο της Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας «Τέχνη». Από αυτούς, άλλοι διαδραμάτισαν πιο εμφανή ρόλο ως συνεργάτες (π.χ., Πάνος Κ. Θασίτης, Κλείτος Κύρου, Πάνος Μουλλάς, Νίκος Μπακόλας, Παναγιώτης Σ. Πίστας, Νίκος Χουρμουζιάδης) και άλλοι συμμετείχαν στις συζητήσεις που γίνονταν στο σπίτι του Μανόλη Αναγνωστάκη (Τόλης Καζαντζής, Νίκος Καρανικόλας, Ξ. Α. Κοκόλης, Κώστας Λαχάς, Τάσος Ναούμ κ.ά.)⁵ εκτός από τον κύκλο των πνευματικών ανθρώπων της Θεσσαλονίκης, υπήρχε και ένας κύκλος φίλων του Μανόλη Αναγνωστάκη και της *Κριτικής* στην Αθήνα (Ελένη Βακαλό, Μίκης Θεοδωράκης, Μανόλης Λαμπρίδης, Τάκης Σινόπουλος κ.ά.), οι οποίοι πλαισίωσαν ενεργητικά την πρωτοβουλία του εκδότη της *Κριτικής*.

Ο πιο τακτικός συνεργάτης του περιοδικού είναι ο Μανόλης Αναγνωστάκης, με 63, ανυπόγραφα και ενυπόγραφα, κείμενα, που είναι σχεδόν αποκλειστικά πρωτότυπα (62)· σε αυτά, δεσπόζουν το ενδιαφέρον του για την πορεία της *Κριτικής*, οι βιβλιοκρισίες του και τα σημειώματα που κατά κάποιο τρόπο συμπληρώνουν με σχόλια αυτές τις βιβλιοκρισίες. Άλλα κείμενά του θίγουν, με τόλμη, ζητήματα της σύγχρονης του ποίησης, κριτικής και πνευματικής επικαιρότητας.

5. Βλ. τις μαρτυρίες του Κώστα Λαχά, «Επιστροφή στον τόπο του εγκλήματος ή Σαν τον κάβουρα», περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 28-29 (φθινόπωρο-χειμώνας 1994) 144-146, ειδικά σ. 146, και της Νόρας Αναγνωστάκη, «Η αρχιτεκτονική των κήπων», περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 50 (Απρ.-Ιούν. 2000) 157-159, ειδικά σ. 158.

Εκτός από τον ίδιο τον Μανόλη Αναγνωστάκη, άλλοι 8 από τους συνολικά 45 συνεργάτες της *Κριτικής* μπορούν να θεωρηθούν τακτικοί⁶ – με αλφαβητική σειρά οι εξής:

Η κριτικός και μεταφράστρια *Νόρα Αναγνωστάκη* (γενν. 1925), που από τις σελίδες της *Κριτικής* έκανε για πρώτη φορά την εμφάνισή της στα γράμματά μας· δημοσίευσε 8 συνεργασίες σε 7 τεύχη, από τις οποίες ξεχωρίζουν οι τρεις μελέτες της για το έργο τριών από τους σημαντικότερους ποιητές της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς, ενώ έχει καίρια συνεισφορά στη μεταφραστική ύλη του περιοδικού.

Η ποιήτρια και έμπειρη, τότε, τεχνοκριτικός *Ελένη Βακαλό* (1921-2001), η οποία στην *Κριτική* (6 κείμενα σε ισάριθμα τεύχη) ασχολείται κυρίως με ζητήματα σχετικά με τον χαρακτήρα της τέχνης, ενώ αναμείχθηκε και σε έναν ενδιαφέροντα αλλά ανολοκλήρωτο διάλογο (καλύτερα: ανταλλαγή απόψεων) με τον Μανόλη Λαμπρίδη για ζητήματα όπως η σχέση τέχνης και ιδεολογίας και η φύση των κριτηρίων αποτίμησης της τέχνης, καθώς και με τον Πάνο Κ. Θασίτη για θέματα σχετικά με τη σύγχρονη ποίηση.

Ο ποιητής-κριτικός *Πάνος Κ. Θασίτης* (γενν. 1923), με κύριο αντικείμενο του δοκιμιακού του λόγου στην *Κριτική* (7 συνεργασίες σε ισάριθμα τεύχη με το ψευδώνυμο Βασίλης Νησιώτης) την κριτική εξέταση τάσεων της σύγχρονης ποίησης που ο ίδιος αποκαλεί «ποιητικισμό» και «ερμητισμό»· σημειώνουμε, ακόμα, το σημαντικό για την υποδοχή του *Άξιον Εστί* δοκίμιό του «Οδυσσέας Ελύτης. Η συνείδηση του Ελληνικού μύθου».

Ο δοκιμογράφος και κριτικός, προσκεείμενος, τότε, στην τροτσκιστική αριστερά, *Μανόλης Λαμπρίδης* (ψευδώνυμο του Μανόλη Ι. Λεοντάρη, 1920-2002), με 11 κείμενα σε 8 τεύχη. Το περιοδικό του Μανόλη Αναγνωστάκη έγινε ένας αρκετά φιλόξενος χώρος για την ενασχόλησή του με το έργο του Georg Lukács και με την τροτσκιστική σκέψη· ειδικά το δοκίμιό του «Το πρόβλημα των μορφών και η έννοια του σύγχρονου στην Τέχνη», που δημοσιεύτηκε σε τρεις συνέχειες και στο οποίο κυριαρχεί η κομμουνιστική αντίληψη περί τέχνης και εξέλιξης των μορφών της, έδωσε το ερέθισμα σε συνεργάτες και αναγνώστες της *Κριτικής* να εκφράσουν τις αντιρρήσεις τους για τα συμπεράσματα και τη μέθοδό του.

6. Τακτικοί είναι, εδώ, όσοι συνεργάστηκαν τουλάχιστον σε 5 τεύχη του περιοδικού (ποσοστό περίπου 35%): τα πέντε διπλά τεύχη της *Κριτικής* μετρήθηκαν ως μονά.

Ο φιλόλογος, κριτικός και, αργότερα, πανεπιστημιακός καθηγητής **Πάνος Μουλλάς** (γενν. 1935), με 7 κείμενα βιβλιοκρισιών σε 6 τεύχη (σχεδόν αποκλειστικά για την πεζογραφική παραγωγή) στα οποία ακτινογραφείται το «μεταιχμιακό κλίμα» της σύγχρονης, τότε, πεζογραφίας μας.

Ο σύγχρονος της Γενιάς του '30 αλλά ενεργοποιημένος αρκετά όψιμα **Παύλος Παπασιώπης** (1906-1997), με 5 κείμενα σε ισάριθμα τεύχη και σημαντική συμβολή, μαζί με τη Νόρα Αναγνωστάκη και τον Μανόλη Λαμπρίδη, στο μεταφραστικό έργο της *Κριτικής*.

Ο ποιητής-κριτικός **Τάκης Σινόπουλος** (1917-1981), υπεύθυνος για τη διακίνηση του περιοδικού στην πρωτεύουσα, με 10 συνεργασίες σε 8 τεύχη (κυρίως βιβλιοκρισίες ποιητικών βιβλίων).

Τέλος, ο πολύ συντηρητικός, αργότερα, από πολιτική άποψη συγγραφέας φιλοσοφικών δοκιμών **Βασίλης Φράγκος** (γενν. 1924), ο οποίος δημοσίευσε 7 κείμενα σε ισάριθμα τεύχη, από τα οποία ενδιαφέρον, κυρίως για την πρόθεσή του να εποπτεύσει ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης του 20ού αι., παρουσιάζει το δοκίμιο του «Οι διανοητές της περασμένης γενιάς», που δημοσιεύτηκε σε τρεις συνέχειες.

Από τους υπόλοιπους συνεργάτες της *Κριτικής*, σχεδόν τακτικοί μπορούν να θεωρηθούν ο μουσικοσυνθέτης **Μίκης Θεοδωράκης** (γενν. 1925, σε 4 τεύχη ισάριθμα κείμενα για την ελληνική μουσική και τις προοπτικές της) και ο ποιητής, πεζογράφος και κριτικός **Θ. Δ. Φραγκόπουλος** (1923-1998) (συνεργάστηκε σε 4 τεύχη με 5 κείμενα).

Με κριτήριο την κύρια ιδιότητά τους, διαπιστώνει κανείς ότι στην ομάδα των τακτικών και λιγότερο τακτικών συνεργατών κυριαρχούν οι λογοτέχνες-κριτικοί (Μανόλης Αναγνωστάκης, Ελένη Βακαλό, Πάνος Κ. Θασιτίης, Παύλος Παπασιώπης, Τάκης Σινόπουλος, Θ. Δ. Φραγκόπουλος), ενώ ισχυρή είναι και η παρουσία μη λογοτεχνών, κριτικών, φιλόλογων, στοχαστών και διανοούμενων της μεταπολεμικής περιόδου (Νόρα Αναγνωστάκη, Μανόλης Λαμπρίδης, Πάνος Μουλλάς, Βασίλης Φράγκος)· ειδικότερα στους λογοτέχνες-κριτικούς, η κυριαρχία των ποιητών-κριτικών είναι σχεδόν καθολική, αφού, με εξαίρεση τον Παύλο Παπασιώπη, όλοι οι άλλοι είχαν αποκλειστικά ποιητικό έργο.

Εάν λάβουμε υπόψη μας ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1950, οπότε και κυκλοφόρησε η *Κριτική*, οι περισσότεροι από αυτούς είχαν σημαντικό δημοσιευμένο έργο, με λογοτεχνικά και κριτικά κείμενα από τις

αρχές και τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1940, τότε η *Κριτική* δεν μπορεί να θεωρηθεί τόσο «νεανικό» περιοδικό όσο έντυπο όπου καταγράφονται οι απόψεις ώριμων ή σχετικά διαμορφωμένων πνευματικών ανθρώπων μιας ορισμένης γενιάς. Προανάκρουσμα της συνύπαρξής τους στην *Κριτική* μπορεί να θεωρηθεί η κοινή με τον Μανόλη Αναγνωστάκη παρουσία μερικών από αυτούς (Ελένης Βακαλό, Πάνου Κ. Θασίτη, Μανόλη Λαμπρίδη, Τάκη Σινόπουλου, Θ. Δ. Φραγκόπουλου) σε διάφορα μεταπολεμικά περιοδικά (π.χ., *Ελεύθερα Γράμματα*, *Ξεκίνημα*, *Παλμός*, *Επιθεώρηση Τέχνης*).

Λιγότερο συχνά (σε 3 τεύχη), συνεργάστηκε με την *Κριτική* ο Γιάννης Δάλλας (γενν. 1924), ο οποίος δημοσίευσε τρία πολυσέλιδα και ενδιαφέροντα δοκίμια (ένα για τον ελληνικό ποιητικό μοντερνισμό, ένα για το σολωμικό έργο και ένα για το κινηματογραφικό έργο του Orson Welles και του Charlie Chaplin). Με μικρότερη συχνότητα συνεργάστηκαν ακόμη οι: Αλέξανδρος Αργυρίου, Κλείτος Κύρου και Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος.

Ειδικότερη μνεία πρέπει να γίνει στον Jean Roudaut (γενν. 1929), ο οποίος διετέλεσε καθηγητής στο νεοσύστατο, τότε, Τμήμα Ξένων Γλωσσών του Α.Π.Θ. και στο Γαλλικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης κατά τα έτη 1957-1964.⁷ Για την *Κριτική* ήταν ένας ειδικός συνεργάτης, γιατί σε τρία τεύχη δημοσίευσε ισάριθμες συνεργασίες για τη ζωή και το έργο του Roland Barthes (σε μετάφραση του Παύλου Παπασιώπη), του Michel Butor (σε μετάφραση της Νόρας Αναγνωστάκη) και του Benjamin Péret (σε μετάφραση του Μανόλη Αναγνωστάκη). Ειδικά για τους δύο πρώτους, πρέπει να σημειωθεί ότι τα κείμενα του Jean Roudaut αποτελούν τις πρώτες, στην Ελλάδα, συστηματικές παρουσιάσεις του έργου τους.

Ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων συνεργατών της *Κριτικής* (28, περίπου το 63% του συνόλου των συνεργατών) φιλοξενήθηκαν άπαξ με πρωτότυπα κείμενα. Από αυτό το σύνολο, ορισμένοι είτε είχαν ήδη καταξιωθεί είτε καταξιώθηκαν αργότερα στην ελληνική πνευματική ζωή (Τηλέμαχος Αλαβέρας, Τάκης Βαρβιτσιώτης, Τατιάνα Γκρίτση-Μίλλιξ, Γ. Θέμελης, Παναγής Λεκατσάς, Βύρων Λεοντάρης, Δ. Ν. Μαρωνίτης, Παναγιώτης Σ. Πίστας, Κάρολος Τσίτσικ, Νίκος Χουρμουζιάδης και Edmund Keeley).

7. Για την παρουσία του Jean Roudaut στο Τμήμα Γαλλικής του Ινστιτούτου Ξένων Γλωσσών και Φιλολογίων του Α.Π.Θ. και τις φιλικές σχέσεις που καλλιέργησε με τους πνευματικούς ανθρώπους της Θεσσαλονίκης βλ. Αθανασία Τσατσάκου-Παπαδοπούλου, «Γαλλικές σπουδές: Γλώσσα, λογοτεχνία, πολιτισμός», στον σύμμεικτο τόμο: *Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τα πρώτα 75 χρόνια*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2000, σ. 186.

Στην ομάδα των συνεργατών της *Κριτικής* που φιλοξενήθηκαν άπαξ με μεταφραστικές εργασίες τους ανήκουν και δύο περίπου συνομήλικοι λογοτέχνες: ο πεζογράφος Νίκος Μπακόλας (1927-1999), που μετέφρασε κείμενο της Doris Lessing, και ο Ελληνοαμερικανός ποιητής Νίκος Σπάνιας (1925-1989), ο οποίος μετέφρασε άρθρο του Karl Shapiro.

Οι μεταφραζόμενοι συγγραφείς στην *Κριτική* είναι 14, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται και ορισμένοι από τους εξέχοντες κριτικούς και θεωρητικούς που σφράγισαν με τη σκέψη τους τον 20ό αι. (Roland Barthes και Georg Lukács) αλλά και σημαντικοί λογοτέχνες-κριτικοί: οι Γάλλοι Jean Bloch-Michel (1912-1987), Michel Butor (γενν. 1926) και Benjamin Péret (1899-1959), οι Βρετανοί Doris Lessing (γενν 1919) και Sir Stephen Spender (1909-1997) και ο Αμερικανός ποιητής-κριτικός Karl Shapiro (γενν. 1913). Τον κύκλο των μεταφραζομένων συγγραφέων συμπληρώνουν κριτικοί και θεωρητικοί που είχαν αξιοσημείωτη παρουσία στην πνευματική ζωή της χώρας τους, όπως ήταν ο Ρώσος συγγραφέας, λογοτεχνικός κριτικός και επιστήμονας Λεφ Ζ. Κοπέλεφ (Lev Zinoviyevich Kopelev, 1912-1997), ο Ρώσος κριτικός Κ. Ζελίνσκι (Kornély Zelínski, 1896-1970), ένας από τους ιδρυτές και κύριους θεωρητικούς εκπροσώπους των κονστρουκτιβιστών στη Σοβιετική Ένωση, ο Βέλγος οικονομολόγος, πολιτικός στοχαστής και μία από τις ηγετικές μορφές του τροτσκιστικού κινήματος Ernest Mandel (1923-1995) –στην *Κριτική* με το ψευδώνυμο E. Germain– και ο Έλληνας στοχαστής, δοκιμογράφος και ποιητής της Γενιάς του '30 Δημήτριος Καπετανάκης (1912-1944)· την ομάδα των μεταφραζομένων συγγραφέων συμπληρώνει ο Γάλλος θεωρητικός-στοχαστής Bernard Teyssèdre (:;-).

Θα πρέπει, σε αυτό το σημείο, να επισημανθούν οι δύο πολύ σημαντικές επιλογές του περιοδικού να παρουσιάσει κείμενα του Roland Barthes και του Georg Lukács. Στην περίπτωση του Roland Barthes, η *Κριτική* είναι το πρώτο έντυπο στην Ελλάδα που παρουσίασε κείμενό του στο αναγνωστικό κοινό (δύο κεφάλαια από το πρώτο βιβλίο του *Ο Βαθμός Μηδέν της Γραφής*, σε μετάφραση της Νόρας Αναγνωστάκη). Στην περίπτωση του Georg Lukács, η επιλογή της *Κριτικής* να ασχοληθεί με τον Ούγγρο μαρξιστή, χάρη κυρίως στις εργασίες του Μανόλη Λαμπρίδη, ενέχει, όπως θα δούμε στη συνέχεια, πολιτικό και ιδεολογικό χαρακτήρα.

Ιδιαίτερες περιπτώσεις μέσα στην ομάδα των συγγραφέων που μεταφράζονται είναι ο Δημήτριος Καπετανάκης και ο Benjamin Péret, γιατί είναι οι μόνοι που δεν ήταν εν ζωή και το περιοδικό φαίνεται να δείχνει γι' αυτούς ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον: Η *Κριτική* δημοσίευσε ένα δο-

κίμιο του Δημητρίου Καπετανάκη για τον Stefan George, σε μετάφραση του Παύλου Παπασιώπη, και ένα βιοεργογραφικό σημείωμα του Θ. Δ. Φραγκόπουλου για τον Δημήτριο Καπετανάκη· με αφορμή τον θάνατο του Benjamin Péret (1959) δημοσιεύτηκαν στην *Κριτική* το κείμενο ομιλίας του στο Μεξικό (1945) «Η κατασχύνη των ποιητών», σε μετάφραση του Μανόλη Λαμπρίδη, και ένα κείμενο του Jean Roudaut για το έργο του επιφανούς Γάλλου υπερρεαλιστή στο ίδιο τεύχος, σε μετάφραση του Μανόλη Αναγνωστάκη.

Ο ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΓΕΝΙΑΣ

Καθώς, λοιπόν, στην *Κριτική* κυριαρχεί ο κριτικός λόγος των ποιητών-κριτικών και κριτικών της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, η βαρύτητα δίνεται, αναπόφευκτα, στη λογοτεχνία και μάλιστα στην ποίηση. Με τα κείμενα αυτά επιχειρείται άλλοτε μια αποτίμηση του ποιητικού μοντερνισμού της Γενιάς του '30 και άλλοτε μια διερεύνηση ορισμένων χαρακτηριστικών της ποιητικής παραγωγής της αποκαλούμενης Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς και του έργου συγκεκριμένων ποιητών αυτής της ομάδας· προς αυτήν την κατεύθυνση φιλοξενούνται τα δύο εκτενή δοκίμια του Γιάννη Δάλλα «Η περιπέτεια του μοντέρνου ποιητικού λόγου» και του νεότερου Βύρωνα Λεοντάρη «Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της μεταπολεμικής ελληνικής ποίησης». Παρότι τα κείμενά τους χρησιμοποιούν διαφορετικά κριτήρια, εν τούτοις συμπίπτουν σε δύο σημεία: α) στην αρνητική εκτίμηση του ποιητικού μοντερνισμού της Γενιάς του '30, είτε λόγω της έλλειψης ιστορικού-συλλογικού «βιώματος» και της συνεπακόλουθης ανάγκης για προσφυγή στα ξένα ποιητικά πρότυπα του μοντερνισμού (Γιάννης Δάλλας) είτε λόγω του «ιδεολογικού αδιεξόδου» στο οποίο είχε περιέλθει ο ποιητικός τους λόγος (Βύρων Λεοντάρης) και β) στην αρχικά θετική αποτίμηση ορισμένων χαρακτηριστικών της ποίησης της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς, όπως οι ίδιοι, βέβαια, τα καθορίζουν.

Σε αυτό το πλαίσιο, το συγκριτολογικό δοκίμιο του Edmund Keeley «Ο Έλιοτ και η ποίηση του Σεφέρη», αν και αποσκοπεί στην ανάδειξη του έργου του Γιώργου Σεφέρη ως φορέα του μοντερνιστικού ποιητικού λόγου, στην *Κριτική* φαίνεται μάλλον να συμπίεζεται, καθώς –όσο και αν φαίνεται παράδοξο– μάλλον πλαισιώνεται από άλλη πλευρά η πρόθεση ποιητών-κριτικών της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς να απαλλαγούν από το βάρος και την έλξη που ασκούσε με το έργο και την παρουσία της η Γενιά του '30.

Η επιφυλακτική –και σε κάποιες περιπτώσεις αρνητική– αντιμετώπιση του ποιητικού έργου της Γενιάς του '30, και ειδικά του σεφερικού, αλλά και η πολύ θετική στάση ορισμένων μεταπολεμικών ποιητών-κριτικών απέναντι στο *Άξιον Εστί* του Οδυσσέα Ελύτη οφείλονται κυρίως στη δεσπόζουσα σημασία που για τους μεταπολεμικούς ποιητές-κριτικούς διαδραμάτιζε το «ιστορικό βίωμα», το οποίο και θεωρούν ως ένα αποφασιστικό στάδιο για την καλλιτεχνική ωρίμανση του δημιουργού. Με αυτήν τη βάση, και σε αντίθεση με το σεφερικό έργο, το έργο του Διονυσίου Σολωμού παρουσιάζεται με πιο θετικό πνεύμα, στο κατά βάση συγκριτολογικό και διακειμενικό δοκίμιο του Γιάννη Δάλλα «Ο Σολωμός πριν και μετά το βίωμα. Παραλληλίες», με το οποίο έχουμε την πρώτη, από όσα γνωρίζουμε, προσέγγιση του σολωμικού έργου από ποιητή-κριτικό της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς.

Επιπλέον, και πάντα υπό το πρίσμα της βαρύνουσας σημασίας του «ιστορικού βιώματος», το περιοδικό εγκολπώνεται και την εντυπωσιακή μεταστροφή του ποιητικού λόγου του Οδυσσέα Ελύτη από τον λυρισμό των *Προσανατολισμών* στον «ελληνικό μύθο» του *Άξιον Εστί*, το οποίο προσφέρει το αναγκαίο υπόβαθρο για την υποδειγματική αναγωγή του «βιώματος» σε κριτήριο διαφοροποίησης και ωρίμανσης του ποιητικού λόγου. Ο ρόλος του περιοδικού στην υποδοχή αυτού του έργου του Οδυσσέα Ελύτη είναι πολύ σημαντικός, γιατί, σε μια περίοδο κατά την οποία η ελληνική κριτική είχε δυσκολίες για την αποτίμηση του έργου,⁸ στην *Κριτική*, με κείμενα του Θ. Δ. Φραγκόπουλου και του Πάνου Κ. Θασίτη, ουσιαστικά συζητείται για πρώτη φορά ο «εθνικός χαρακτήρας» του έργου και ο πρωτοποριακός χαρακτήρας της ποιητικής σύνθεσης. Οι βασικές επισημάνσεις του σημειώματος του Θ. Δ. Φραγκόπουλου (ωρίμανση

8. Χαρακτηριστικό της δυστοκίας της κριτικής είναι και η συζήτηση στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, όπου ο Αλέξ. Αργυρίου («Σημειώσεις πάνω στην ποίηση του Οδυσσέα Ελύτη», τ. 7, τχ. 40, Απρ. 1958, 178-183) και ο Αντρέας Καραντώνης («Γύρω στην ποίηση του Ελύτη», τ. 7, τχ. 42, Ιούν. 1958, 411-413) στράφηκαν περισσότερο στην προγενέστερη κριτική στο έργο του Οδυσσέα Ελύτη και την έμφαση που αυτή έδινε στη λυρική πλευρά της ποίησής του και λιγότερο στον ποιητικό λόγο του *Άξιον Εστί*.

Ενδεικτικό της αμηχανίας που προκάλεσε το έργο στην ελληνική κριτική είναι το γεγονός ότι κατά την εξαετία 1959-1965 γράφτηκαν γι' αυτό μόνο τέσσερις μελέτες (βλ. Νικήτας Παρίσης, *Επτά μελετήματα για τον Οδυσσέα Ελύτη*, Θεσσαλονίκη, Τα τραμάκια, 1997 [«Δοκίμιο-Μελέτη, 50»], σ. 30-31): για μια πιθανή ερμηνεία της αμηχανίας βλ. Νάνος Βαλαωρίτης, *Μοντερνισμός, πρωτοπορία και «Πάλι»*. Με γράμματα των ποιητών γύρω απ' την έκδοση του «Πάλι», Αθήνα, Καστανιώτης, 1997 («Σκέψη, Χρόνος και Δημιουργοί»), σ. 26.

του ποιητικού λόγου του Οδυσσέα Ελύτη χάρη στον καταλυτικό ρόλο του «ιστορικού βιώματος» –στην περίπτωση του Οδυσσέα Ελύτη: της συμμετοχής του στον αλβανικό πόλεμο–, έργο «εθνικής πνοής») θέτουν τις βάσεις για την ανάλογη προβληματική που θα αναπτυχθεί, λίγο αργότερα, στην πιο διεισδυτική μελέτη του Γ. Π. Σαββίδη στον *Ταχυδρόμο* (1960)⁹ και στο δοκίμιο του Πάνου Κ. Θασίτη στην *Κριτική*, το οποίο, αν και χαρακτηρίζεται από τη χρήση όρων προερχόμενων από την εθνική ιδεολογία («πραγματοποίηση του αιτήματος της ελληνικότητας», «ακραϊφή έκφραση του νεοελληνικού πολιτισμού» κ.ά.), οφείλουμε να σημειώσουμε ότι προχωρά σε δύο σημαντικές υποδείξεις: στον πρωτοποριακό, για την ελληνική ποίηση, λόγο του βιβλίου και στην ανάγκη για συστηματική φιλολογική εργασίας γι' αυτό.¹⁰

Εκτός από τον έλεγχο του μοντερνιστικού ποιητικού λόγου της Γενιάς του '30, χάρη στα δοκίμια του Γιάννη Δάλλα «Η περιπέτεια του μοντέρνου ποιητικού λόγου» και του Βύρωνα Λεοντάρη «Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της μεταπολεμικής ελληνικής ποίησης», επιχειρείται στην *Κριτική* και η πρώτη απόπειρα των νεότερων ποιητών να παρακολουθηθούν και να απογράψουν οι ίδιοι τις τάσεις της μεταπολεμικής ποίησης, τις οποίες σχηματικά ομαδοποιούν σε τρεις κατηγορίες: στην «αγωνιστική ή αντιστασιακή ποίηση», στην «ποίηση της διάψευσης» και στην «ποίηση της υπαρξιακής αγωνίας ή του άγχους», μια κατηγοριοποίηση που σε μεγάλο βαθμό υιοθετήθηκε από τη μεταγενέστερη ελληνική κριτική. Καθώς μάλιστα, ειδικότερες τάσεις της μεταπολεμικής ποίησης, όπως η «ουσιαστική», ελέγχονται με αυστηρότητα από τον Πάνο Κ. Θασίτη, διεξάγεται και μια μικρής έκτασης συζήτηση στο περιοδικό για το ζήτημα, χωρίς, πάντως, ουσιαστικά αποτελέσματα.

Πιο συγκεκριμένα, ο Πάνος Κ. Θασίτης, αν στην περίπτωση του *Άξιον Εστί* διείδε τη δικαίωση των προσδοκιών του για μια «ποίηση με

9. Γ. Π. Σαββίδης, «“Άξιον Εστί” το ποίημα του Ελύτη», περ. *Ο Ταχυδρόμος* (10.12.1960) 14-15 = *Πάνω Νερά*, Αθήνα, Ερμής, 1973, σ. 142-155 και στα: Οδυσσέας Ελύτης, *Εκλογή 1935-1977*, τ. 2, Αθήνα, Άκμων, ²1979 (¹1979), σ. 171-183· Mario Vitti (επιμ.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Ελύτη. Επιλογή κριτικών κειμένων*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999 («Θεωρία και Κριτική της λογοτεχνίας»), σ. 135-146.

10. Κάτι που έγινε λίγα χρόνια αργότερα, με το φιλολογικό μελέτημα του αναγνώστη και συνεργάτη της *Κριτικής* Δ. Ν. Μαρωνίτη, «Πρώτα φιλολογικά προλεγόμενα στο *Άξιον Εστί*», περ. *Εποχές*, τ. 6, τχ. 29 (Σεπτ. 1965) 13-19 = *Όροι του λυρισμού στον Οδυσσέα Ελύτη*, Αθήνα, Κέδρος, 1980, σ. 13-33· Mario Vitti (επιμ.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Ελύτη*, ό.π., σ. 183-200.

κοινωνική αποστολή», στην περίπτωση της αποκαλούμενης από την κριτική «ουσιαστικής ποίησης» διέκρινε την κυριαρχία της «εγκεφαλικότητας», την ανάμειξη της φιλοσοφικής σκέψης στον ποιητικό λόγο και, τελικά, την κατάργηση της συγκινησιακής λειτουργίας και της κοινωνικής αποστολής της ποίησης. Στα κείμενά του «Ποίηση και ποιητικισμός»,¹¹ «Ο ερμητισμός στην Ποίηση» και «Μια ποιητική περίπτωση [Γιωργής Κότσιρας] και οι κριτικοί της», αφενός είναι σταθερά επικριτικός στα ποιητικά ρεύματα του μοντερνισμού των αρχών του 20ού αι. και των μεταγενέστερων επιβιώσεών τους και, αφετέρου, επιχειρεί μια σχεδόν ολομέτωπη επίθεση όχι μόνο ενάντια στην «ουσιαστική ποίηση» αλλά και στους κριτικούς (Β. Βαρίκα, Πέτρο Σ. Σπανδωνίδα, Αιμ. Χουρμούζιο – με ηπιότερο ύφος και στον Γ. Θέμελη) που περιέβαλαν με θετικό πνεύμα την ποίηση ενός από τους μεταπολεμικούς ποιητές αυτής της τάσης, του Γιωργή Κότσιρα.¹² Τα κείμενα αυτά, που μπορούν να θεωρηθούν ως ένα είδος συνέχειας ανάλογων κειμένων του Πάνου Κ. Θασίτη και των υπερασπιστών της «ουσιαστικής ποίησης» (Γ. Θέμελης, Γιωργής Κότσιρας κ.ά.) στη *Νέα Πορεία* ήδη από το 1957, προκάλεσαν μια γενικότερη συζήτηση στην *Κριτική*, την οποία, όμως, δεν καλλιέργησε από την πλευρά του ο ίδιος ο Πάνος Κ. Θασίτης: Η Ελένη Βακαλό εξέφρασε ήπια τις επιφυλάξεις της (τχ. 2), ο Γ. Θέμελης, με το μοναδικό κείμενό του στο περιοδικό, κατηγόρησε τον Πάνο Κ. Θασίτη για «αντινομία» μεταξύ του ποιητικού και του κριτικού του έργου και υπερασπίστηκε τον Γιωργή Κότσιρα (τχ. 9), ενώ ο κριτικός κινηματογράφου Λάμπρος Παπαχρόνης, συζητώντας την «αδυναμία» των νεότερων κριτικών να κατανοήσουν την «εγκεφαλικότητα» της σύγχρονης ποίησης, εξέφρασε τη διαφωνία του για τη συνολικά «απορριπτική» στάση του Πάνου Κ. Θασίτη για τα ποιητικά κινήματα του μοντερνισμού (τχ. 16).

Ο προσανατολισμός του περιοδικού στην προσπάθεια ανάδειξης

11. Ο ιδιότυπος όρος «ποιητικισμός» είχε χρησιμοποιηθεί πρωτίτερα από τον Πέτρο Σ. Σπανδωνίδα και αφορούσε την ποίηση του T. S. Eliot (Πέτρος Σ. Σπανδωνίδα, *Η νεώτερη ποίηση στην Ελλάδα. Δοκίμιο*, Αθήνα, Ίκαρος, 1955, σ. 89).

12. Ο Γιωργής Κότσιρας απέστειλε επιστολή στην *Κριτική* με ιδιαίτερα βαρείς χαρακτηρισμούς για τον Πάνο Κ. Θασίτη («λιβελλογράφος», «πολύ κάτω του μετρίου “ποιητής”», τχ. 9, 132). Προς στιγμήν, ο κίνδυνος να μετατραπεί η *Κριτική* σε πεδίο προσωπικής αντιπαράθεσης των δύο ποιητών-κριτικών ήταν ορατός, αλλά με την άρνηση του Πάνου Κ. Θασίτη να απαντήσει στην επιστολή και την άμεση παρέμβαση του Μανόλη Αναγνωστάκη στο ίδιο τεύχος (αποδοκίμασε το ύφος της επιστολής του Γιωργή Κότσιρα) δεν δόθηκε συνέχεια.

της ποιητικής και κριτικής φυσιογνωμίας της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς αποδίδει εξαιρετικούς καρπούς με τις τρεις ιδιαίτερα εύστοχες μελέτες της Νόρας Αναγνωστάκη για το έργο τριών από τους σημαντικότερους ποιητές της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς (Ελένης Βακαλό, Μίλτου Σαχτούρη και Δ. Π. Παπαδίτσα). Ειδικότερα η μελέτη της για την ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη αποτελεί το πρώτο κείμενο κριτικής που διερευνά διεξοδικά πτυχές του έργου του ποιητή (όπως η σύζευξη ιδιωτικού και δημόσιου χώρου και βιώματος, ο ιδιότυπος ρεαλισμός, η δραστηριότητα του παράλογου και η τεχνική της «αντιστροφής», το χρωματικό περιβάλλον των λεκτικών επιλογών) και που θα αποτελέσει τη βάση ή ένα ερέθισμα για μεταγενέστερες μελέτες.¹³

Αλλά και με τον βιβλιοκριτικό λόγο επιχειρείται στην *Κριτική* να φωτιστεί η παραγωγή των λογοτεχνών της μεταπολεμικής περιόδου: Ο Μανόλης Αναγνωστάκης, ο νεότερος Πάνος Μουλλάς και ο Τάκης Σινόπουλος, καθώς επωμίζονται το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των βιβλιοκρισιών,¹⁴ θα έλεγε κανείς ότι συγκροτούν, άτυπα, μια ομάδα που δραστηριοποιείται προς αυτήν την κατεύθυνση συστηματικά, αλλά όχι ευθυγραμμισμένα. Οι βιβλιοκρισίες αυτές χαρακτηρίζονται από μια διάθεση γόνιμου ελέγχου της παραγωγής και όχι από μια άρρητη πρόθεση ήπιας υποδοχής του έργου ομοτέχνων και σχεδόν συνομηλίκων τους.

Ο Μανόλης Αναγνωστάκης, με την καθιέρωση, από το δεύτερο τεύχος, της ειδικής και αποκλειστικά προσωπικής στήλης «Ποιητικά βιβλία και ποιητές», παρουσιάζει σύντομα αλλά ουσιαστικά μεγάλο αριθμό πρόσφατων εκδόσεων λογοτεχνών, κυρίως ποιητών της Πρώτης και Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς, φιλοδοξώντας να αντιδράσει σθεναρά στην απαξιωτική στάση κριτικών του Μεσοπολέμου απέναντι στην ποίηση των

13. Αργότερα, οι μελέτες του Γιάννη Δάλλα και του Δ. Ν. Μαρωνίτη ανέλυσαν σε ευρύτερο φάσμα τα πορίσματα της Νόρας Αναγνωστάκη και ανέδειξαν την ποιητική αξία του έργου του Μίλτου Σαχτούρη (Γιάννης Δάλλας, *Εισαγωγή στην ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη*, Αθήνα, Κείμενα, 1979 και του ίδιου, *Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, Αθήνα, Κέδρος, 1997· Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Μίλτος Σαχτούρης. Ανθρωποι-χρώματα-ζώα-μηχανές*, Αθήνα, Γνώση, 1980).

14. Οι βιβλιοκρισίες έχουν δεσπόζουσα θέση στην ύλη του περιοδικού, αφού καλύπτουν περίπου το 30% της ύλης του. Κατά τη διάρκεια της ζωής της *Κριτικής* κρίθηκαν ή παρουσιάστηκαν συνολικά 82 βιβλία, από τα οποία τα 71 είναι λογοτεχνικές εκδόσεις. Ο Μανόλης Αναγνωστάκης παρουσίασε συνολικά 40 βιβλία, ο Πάνος Μουλλάς παρουσίασε 19 βιβλία, κυρίως πεζογραφικά, και ο Τάκης Σινόπουλος παρουσίασε 12 βιβλία, ως επί το πλείστον ποιητικά.

νεότερων.¹⁵ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ακόμη η βιβλιοκρισία του που αναφέρεται στη συλλογή του Τάκη Σινόπουλου *Η Νύχτα και η Αντίστιξη*, γιατί διαφαίνεται το κύρος που είχε αποκτήσει ο ποιητικός λόγος του ηλικιακά μεγαλύτερου Τάκη Σινόπουλου για τους νεότερους ποιητές, και αυτή –η μεγαλύτερη σε έκταση βιβλιοκρισία του στην *Κριτική*– που αφορά το μυθιστόρημα του Μ. Καραγάτση *Σέργιος και Βάκχος* και διακρίνεται από την οξύτητα του ύφους.¹⁶

Με την ποιητική παραγωγή της Πρώτης και Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς ασχολείται σχεδόν αποκλειστικά ο Τάκης Σινόπουλος στις βιβλιοκρισίες του στην *Κριτική*, οι οποίες εύστοχα χαρακτηρίστηκαν ως «βιβλιοκριτικός πρόλογος» στον κριτικό του λόγο.¹⁷ στα βιβλιοκριτικά του κείμενα αφθονούν οι παρατηρήσεις για την έκφραση, τη γλώσσα και την ποιητική τεχνική, διαφαίνονται οι κριτικές αρχές του που προσδιορίζονται από την αρνητική θέση απέναντι στον προπολεμικό «μαχητικό» υπερρεαλισμό και την επιβίωσή του στο έργο των μεταπολεμικών ποιητών, καθώς και από την κριτική του στάση απέναντι στην ποίηση που δεν μετατρέπει την ατομική αγωνία σε κοινωνική.

Οι βιβλιοκρισίες του Πάνου Μουλλά στην *Κριτική* για την ελληνική πεζογραφία έχουν μια ιδιαιτερότητα η οποία σχετίζεται με τη φυσιολογία του περιοδικού: είναι οι μόνες που μεταφέρουν τις εκτιμήσεις ενός νεότερου κριτικού που δεν ήταν λογοτέχνης αλλά φιλόλογος. Εξάλλου, οι κριτικές καταθέσεις του, βασισμένες στην προσωπική του παιδεία

15. Ο Αντρέας Καραντώνης, από τους κυριότερους και πολυγραφότερους κριτικούς της δεύτερης περιόδου του Μεσοπολέμου, όχι μόνο φροντίζει να συμπεκνώσει τη στάση της μεσοπολεμικής κριτικής («ενδιαφέρεται πρώτα για τους χαρακτηριστικούς σταθμούς [...] κι ύστερα για την ατομική περίπτωση του κάθε ποιητή») αλλά και σχολιάζει περιφρονητικά και επικριτικά την ποίηση των νεοτέρων, προδιαγράφοντας, παράλληλα, το αβέβαιο, κατά τη γνώμη του, μέλλον τους στη λογοτεχνία: σημειώνουμε χαρακτηριστικό απόσπασμά του (*Α. Εισαγωγή στη Νεώτερη Ποίηση. Β. Γύρω από τη σύγχρονη ελληνική ποίηση*, Αθήνα, Δημ. Ν. Παπαδήμας, 1990, σ. 260):

«Οι σημερινοί νέοι –εκτός από κάποιες εξαιρέσεις που δε δείχνουν όμως θα εξελιχθούν σε μονάδες– δεν έχουν προσωπικότητα: δεν έχουν “ταυτότητα” όπως θάλεγε ο Σεφέρης».

16. Η σκληρή γλώσσα της συγκεκριμένης βιβλιοκρισίας δεν έπαψε να συζητείται ακόμη και πρόσφατα: Νένα Ι. Κοκκινάκη, «Ο ποιητής Μανούσος Φάσσης», περ. *Ελί-τροχος*, τχ. 7 (Φθινόπωρο 1995) 71-74.

17. Δ. Ν. Μαρωνίτης, «Ο βιβλιοκριτικός διάλογος του Τάκη Σινόπουλου με την ποίηση», περ. *Αντί*, τ. 16, τχ. 205 (14.5.1982) 33. Για τον βιβλιοκριτικό λόγο του Τάκη Σινόπουλου βλ. Ευριπίδης Γαραντούδης - Δώρα Μέντη, *Τάκης Σινόπουλος. Χρονικό αναagnώσεων. Βιβλιοκρισίες για τη μεταπολεμική ποίηση*, Αθήνα, Σοκόλης, 1999.

που του επέτρεπε να έχει επαρκή εικόνα της ελληνικής λογοτεχνίας και του ευρωπαϊκού μυθιστορητήματος, δείχνουν ότι η *Κριτική* συλλαμβάνει πολύ έγκαιρα το «μεταιχμιακό» κλίμα που κυριαρχεί στην πεζογραφία μας στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές του 1960 (μεταξύ άλλων παρουσιάστηκαν τα βιβλία – κατά σειρά δημοσίευσης: Κ. Πολίτης, *Η Κορομυλιά*: Τηλέμαχος Αλαβέρας, *Το μισό του φεγγαριού*: Γ. Χειμωνάς, *Πεισίστρατος*: Βασίλης Βασιλικός, *Το φύλλο*: Σπύρος Πλασκοβίτης, *Το Φράγμα* και *Στρατής Τσίρκας*, *Η Λέσχη*). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι χάρη στον βιβλιοκριτικό λόγο του Πάνου Μουλλά, η *Κριτική* διαδραμάτισε έναν ιδιαίτερο ρόλο στην υποδοχή της *Λέσχης*, γιατί, σε αντίθεση με την κυρίαρχη τάση που διαπερνούσε την κριτική της εποχής, δεν έρχεται να επικυρώσει ή να ακυρώσει την υπόγεια αλλά ευδιάκριτη ιδεολογική απόχρωση του μυθιστορητήματος ούτε να δικαιώσει ή να αμφισβητήσει τη στάση των διανοούμενων της αριστεράς.¹⁸ Η κριτική του Πάνου Μουλλά είναι κειμενοκεντρική, με έμφαση στους όρους της μυθιστορηματικής τεχνικής.

Ο ΑΝΤΙΠΡΗΤΙΚΟΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Η *Κριτική* προσπάθησε να αρθρώσει έναν παρεμβατικό λόγο και στην ιστορία των ιδεών της αριστεράς, καθώς στις σελίδες της βρίσκει πρόσφορο έδαφος η καλλιέργεια του αντιρρητικού λόγου της ελληνικής αριστεράς απέναντι στις δογματικές εκδοχές της «ορθόδοξης» ελληνικής κομμουνιστικής σκέψης και κριτικής. Ο έλεγχος αυτού του ιδεολογικο-αισθητικού πλέγματος αρχών και βεβαιοτήτων εγγράφεται, ασφαλώς, στην ευρύτερη τάση «αποσταλινοποίησης» στην Ελλάδα, που, ειδικά μετά το 20ό Συνέδριο του Κ.Κ.Σ.Ε (1956), παίρνει τη μορφή «χιονοστιβάδας επανεκτιμήσεων και αναθεωρήσεων» των παραδοσιακών ιδεολογικών μορφωμάτων.¹⁹ Η επιχειρούμενη «αποσταλινοποίηση», μεταξύ άλλων,

18. Βλ. σχετικά τα κείμενα κριτικής για τις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* που συγκεντρώθηκαν στο: Χρύσα Προκοπάκη (επιμ.), *Οι «Ακυβέρνητες Πολιτείες» του Στρατή Τσίρκα και η κριτική 1960-1966*, Αθήνα, Κέδρος, 1980. Ειδικά για την υποδοχή της *Λέσχης* από τα έντυπα της αριστεράς και τα σχετικά τεκμήρια βλ. τον διεισδυτικό σχολιασμό του Γιάννη Παπαθεοδώρου, «Εν μεγάλη ελληνική αποικία – Υποδοχή της *Λέσχης* από την επίσημη Αριστερά», περ. *Η λέξη*, τχ. 136 (Νοέμ.-Δεκ. 1996) 840-861.

19. *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα. Τόμος Δ'. Τα ρήγματα της τριτοδιεθνιστικής «ορθοδοξίας» και οι νεωτερικές συλλήψεις της σοσιαλιστικής θεωρίας (1956-1974)* (εισαγωγή, επιμ. κειμένων, υπομνηματισμός: Παναγιώτης Νούτσος), Αθήνα, Γνώση, 1994 («Φιλοσοφική και Πολιτική Βιβλιοθήκη», 38), σ. 71.